

דבר תורה לפרשת ויצא

אהוד זמורה

פרשת השבוע – פרשת ויצא פותחת בתיאור יציאתו החפוזה של יעקב מבית אביו בבאר שבע בדרכו לחרן, למקום מושבו של דודו, אחי אימו- לבן ארמי,

מערכת היחסים בין בניו התאומים של יצחק – עשיו ויעקב נעשתה מתוחה יותר ויותר מאז לקח יעקב בערמה את הבכורה מעשיו אחיו במחיר נזיד עדשים. היא מגיעה לשיאה במעשה מרמה נוסף של יעקב, בגזילת ברכת יצחק לבנו הבכור: יעקב עוטה עליו את פרוות הכבש כדי להטעות את יצחק העיוור הממשש אותו וחושב שהוא עשיו השעיר. לאחר שעשה זאת ולפני שתרמיתו תתגלה, אין לו ברירה אלא לנוס על נפשו במהירות מבית אביו.

יציאתו של יעקב מבית אביו היא פרק ביניים בחיים מלאי התחבולות והחיכוכים המשפחתיים של בן המשפחה המייסדת. סיפור משפחתו של אברהם אבינו עד לאותו זמן הוא סיפור משפחתי מכובד שאין בו תיאורי תככים ומחלוקות. הן אברהם והן יצחק בנו מקבלים מסופרי ספר בראשית יחס של כבוד והערכה: לאברהם על היותו מייסד השושלת והאמונה הבלתי מעורערת באל אחד. ליצחק בנו ניתן הכבוד של בן הזקונים של אברהם שהגיח לאוויר העולם לאחר ייסורים ממושכים הכרוכים בבעיות הפוריות של הוריו. כאז כן עתה ילדים הבאים לעולם לאחר תקופת עקרות ממושכת יקרים מאד להוריהם ולמשפחתם. ליצחק נוספה הילת הבן שכמעט והוקרב על ידי אביו כמחווה לאמונתו המלאה באלוהים. עד כאן אם כן אידיליה של משפחה של צדיקים אשר קבלו את הקרדיט שלהם מסופר ספר בראשית.

בדור השלישי של המשפחה המייסדת העניינים מתחילים להיות סבוכים. מתחיל האקשן המשפחתי.

עד לאותה פרשה משפחתית לא היו גיבורי ספר בראשית זקוקים למניפולציות משפטיות בניהול חייהם. עניינים נוהלו על סמך הבטחות ובריתות שניתנו לאברהם וצאצאיו על ידי האלוהים: הבטחות לעתיד בטוח ונוח למשפחה הראשונה של מאמיניו ולקשר של מחויבות נצחית לצאצאיו. בסיפור יעקב ועשיו יש כבר תיאורים של התדיינות כמעט משפטית בין בני המשפחה, למשל על משפט הבכורה.

יעקב רוכש את הבכורה מאחיו תמורת מחיר ולשם כך נעזר בהליך משפטי הקיים עד היום – השבועה. "ויאמר יעקב השבעה לי כיום, וישבע לו וימכור את בכורתו ליעקב". עד לאותו מעמד לא נזכרת השבועה בספר בראשית, יתכן והאמון בין אנשי בראשית היה כה גדול שלא נזדקקו לכלי משפטי זה. על עניין השבועה והנדר ארחיב בהמשך.

ענייני משפט הבכורה אינם מרפים מיעקב ומשפחתו עד יום מותו:

בברכת יעקב לבניו הוא פונה לראובן, בנו בכורו על פי דין, ואומר "ראובן בכורי אתה, כוחי וראשית אוני". אולם עד סוף ימיו אינו שלם עם האילוץ המשפטי - משפחתי הזה, שהרי הוא נשא לאשה את לאה בעל כורחו, בתרגיל מרמה של לבן הארמי. אשתו האהובה הייתה ונשארה רחל ובנה הבכור היה יוסף. ואמנם, בדברי הימים א' כתוב (פרק ה' פסוק א') "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור, ובחללו יצועי אביו ניתנה בכורתו לבני יוסף". יעקב גומל ללבן על התרגיל המסריח שעשה לו ומעביר את הבכורה מבנה של לאה לבנה של רחל אשתו האהובה. הוא זוכר לראובן את חטאו הישן – על ששכב עם פלגשו בלהה ומעביר את צאצאיו מבכורתם.

יעקב ממשיך לבחוש במשפטי הבכורה של משפחתו עד יום מותו. כאשר מביא יוסף לפניו את שני בניו: מנשה הבכור ואפרים בנו השני כדי שיעקב יברך אותם, יעקב מניח את יד ימינו על ראש אפרים ומתעקש שלא להחליף את ידיו למרות שיוסף מתקן אותו ומעיר לו שמנשה הוא הבכור. בכך הוא הופך שוב את משפט בכורה המשפחתי, ואמנם שבט אפרים היה השבט הדומיננטי בהנהגת ישראל עד סוף תקופת השופטים.

יעקב מאלץ את עשיו למכור לו את בכורתו בכוחה של השבועה ובמחיר נזיד עדשים.

שבועה מוגדרת כאימות דברי אדם וחזוקם באמצעות קללה על-תנאי, שתוצא לפועל בידי אלוהים או כוחות על-טבעיים שבהם נשבע. אמנם לא מפורט בספר בראשית מה היו תנאי השבועה של עשיו ליעקב, אולם ברור שהיא נתנה כתוקף חוקי להסכמתו של עשיו להעביר את הבכורה ליעקב.

מהבחינה המשפטית כיום: תקנות סדר הדין האזרחי וחוק סדר הדין הפלילי קובעים שלפני גביית עדות, יזוהר כל עד בידי בית המשפט כי עליו להעיד אמת, שאם לא כן הוא צפוי לעונש מבית המשפט. יש הנמנעים משבועה על אמירת אמת בעדות מטעמי מצפון או דת אולם אז הם מצהירים "בהן צדק" שדבריהם אמת.

יעקב יוצא בדרכו מבאר שבע אל חרן. עם רדת החשכה הוא מוצא לו מקום לישון ומניח את ראשו על אבנים בשדה. בשנתו הוא חולם את חלום יעקב הידוע בו הוא רואה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בסולם שראשו בשמים. ה' מתגלה ומבטיח לו את הארץ עליה הוא ישן ואת תמיכתו בו ובמשפחתו. יעקב הנפעם מתעורר משנתו ואומר "אכן יש ה' במקום הזה ואנוכי לא ידעתי". כלומר "חשבתי לתומי שהאלוהים נמצא רק במקום בו נמצאת משפחתי, ואולם הוא כנראה מצוי בכל הארץ". זו דרך חשיבה המתאימה לעובד אלילים. האם ילווה אותו אלוהים בכל אשר ילך, כפי שראה ושמע בחלומו? לו היתה אמונתו שלמה לא היה מהרהר בכך פעמיים, כפי שלא הרהרו בכך אברהם ויצחק. אולם, כיון שאמונתו אינה שלמה הוא מפעיל שוב כלי משפטי של התניית דבר בדבר – הוא נודר נדר: "וידר יעקב נדר לאמר: אם יהיה אלוהים עימדי, ושמרני בדרך הזה אשר אנוכי הולך, ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, ושבתני בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוהים: והאבן הזאת אשר שמתני מצבה יהיה בית אלוהים, וכל אשר תיתן לי עשור אעשרנו לך". כלומר הוא מתנה חמש התניות תמורתן ישלם שני תשלומים.

הנדר הוא סוג מיוחד של שבועה: הנודר מתחייב כלפי האלוהים לעשות מעשה בתקווה או תנאי שיזכה לגמול מסוים. מנהג הנדר היה ידוע בעמי קדם. אצל היוונים והרומאים מוצאים נדרי פרט ונדרי כלל. היו נודרים נדרים לפני יציאה למלחמה. אתלטים היו נודרים נדרים לפני משחקי ספורט. נדר הכלל מופיע גם במקרא, כמו למשל הנדר שלא לאכול עד תום המלחמה שלחם שאול בעמלק, או נדרו של יפתח לעלות קרבן את הראשון שיצא מפתח ביתו אם ישוב מנצח את בני עמון.

בשבועה כמו בנדר מוזכר שם ה'. למרות האמור בדיבר השלישי "לא תישא את שם ה' לשוא" מעודדת התורה את ישראל להישבע בשם השם. שבועה כזאת מבטאת את האמונה באלוהים, בעוד שבשבעה בשם אלוהים אחרים מבטאת את הכפירה באלוהי ישראל. השמעת שם השם בשבועה היא הודאה באדנותו, כמו שנאמר בספר דברים (י' כ') "את ה' אלוהיך תירא, אותו תעבוד ובו תדבק ובשמו תשבע. הוא תהילתך והוא אלוהיך אשר עשה אותך את הגדולות ואת הנוראות האלה אשר ראו עיניך".

לאחר שקם ממקום משכבו ונדר את נדרו המשיך יעקב בדרך לחרן. כאשר הגיע למקומו של לבן הארמי והחל לעבוד אצלו בתמורה לנשותיו החלה מסכת עימותים קשה עם מעבידו – אבי נשותיו. בעימותים אלה לא נשבעו שבועות ולא נדרו נדרים. לא היה כלל מקום להליכים משפטיים או להסכמים ג'נטלמנים. היה כאן קרב מוחות של "מי יערים על מי ומי ינצל את מי", וגם לא היו בקרב זה מנצח ומנוצח.

שיהיה לכם, בלי נדר, שבת שלום.